

Heili Reinart

Supel- saksad

Elu ja melu
Eesti kuurortides
1940. aastani

Toimetanud Mari Karlson

Kujundanud Andres Tali

Kaanefotod:

Suvitajad Haapsalu promenaadil. *Ca* 1910.

HM F 1518:72 Ff, Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid SA.

Pirita rand ja rannakohvik.

Foto: Hans Soosaar. TLM Fn 70, Tallinna Linnamuuseum.

Päevitajad Kuressaares. 1932–1937.

Foto: Aleksander Järv. SM F 3863:24 Fkl, Saaremaa Muuseum SA.

Raimond Valgre, August Urmet ja Hans Jänes Pärnu rannas päevitamas. 1939.

Foto. ERA.r-1776.1.11.47, Rahvusarhiiv.

© Heili Reinart ja Tänapäev, 2021

ISBN 978-9916-17-084-7

www.tnp.ee

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

Sisukord

Hakatusesks

- Veeprotseduuridest ja mudaga arstimisest 11
- Kollektiivne rannaihalus Läänemere ääres 13
- Kes oli supelsaks? 18
- Kuurordigarderoob 27
- Supelvankrid, supelonnid ja plaaž 35
- Kombed ja kombeharjutused 41
- Hea toit ja mõnus elamine 50

Reval - Tallinn

- Suvemõisad 59
- Kalamaja supelmajad 63
- Kadrioru supelsalong 66
- Kõigepealt vene intelligents ja siis õukond 70
- Keiserlik suveloss 76
- Esimesed aurulaevad 78
- Moekas supellinn 82
- Lõbu pakuti lahkelt 89
- Bellevue ja esimene õhusõit 96
- Rööbastel hobutramm ehk konka 98
- Tööstusrevolutsioon jõudis kohale 100
- Parvel või turjal üle jõe 102
- Väljasõitude, sportimise ja ujumise koht 104
- Pirita sai moodsaimaks 106
- Piirita Pirita 113
- Suvituslinn Nõmme 116
- Mustamäe basseinid 120
- Stroomi rand 123

Hapsal - Haapsalu

- „Meie linn on otse kuulsaks saamas ...“ 128
- Kõik patisaksa heaks 131
- Külaliste vastuvõtmiseks avatud 139
- Keiserlikud külalised 145
- Tšaikovski „Mälestused Haapsalust“ 150
- Paul Pinna ja Saloni tulekahju 153
- Nikolai Roerich ja tema maalid 155
- „Otsegu oleks meie kesk Thüringis elamas ...“ 156
- Kui Haapsalu korruga päris tühjaks jäi 160
- Eesti Veneetsia 165
- Mudavannid 168
- Kaks olulist meest: Hans Alver ja Roman Haavamägi 172
- Paralepa 178
- „Kõikvõludega“ *buffet*'d ja kohvikud 180
- Suvisesse vaikellu peidetud melu 183
- Kuningannad ja nende õukond 187
- „Korterikulu on täpe“ 190
- Poskade päikeselised päevad 193
- Naeratus näol ja valge hüatsint rinnas 194
- Siuru Felix Haapsalu kohviaroomides 195
- Valge Daam 197

Arensburg - Kuressaare

- Mudaga vanni 200
- Esimesed mõtted kuurordist 203
- Kargud nurka! 207
- Provintsilinna pürgimised 210
- Avatud uste päevad 218
- Tagasihoidlikud meelelahutused 225
- Sajandivahetuse imeasjad 229
- Kuidas trotuaari jagada? 230
- Sõda lõi suvitusele pikaks ajaks rööpast välja 233
- Modernsed bussid ja eksootiline susla 236
- Kui liivaranda ikka ei ole 241
- Veidi pillerkaari suikuvasse suveellu 248

Neljajalgset ja sulelised 254
Odava kuurordi kuulsus 256
Eesti kõige väiksema puhkajate arvuga kuurort 260
Siuru loss 263
Konstantin Pätsi kaks visiiti 267

Pernau - Pärnu

Läänemere Tuhkatriinu 269
Linnapea Oskar Brackmann 273
Kui ise ei oska, tuleb teistelt šnitti võtta 278
Pärnu suvelinn 282
Veidi lõbu hingele ja kehale 285
Üle maa kuulus jäärmark 289
Tahaks lendu tõusta 290
Muredeta ei saa ükski kuurort 292
Perekond Päts Pärnus suvitamas 293
August Kitzberg kimpus 295
Pärast sõda muutus paljugi 297
Ühisrand olgu viisakas koht 305
Saaks kiiremini kohale 310
Väike Rootsi suvituslinn 312
Puudus korteritest ja kohvikutest 315
Doberan 323
Rannalong *versus* rannakasiino 326
Suvelõbudest haaratud linn 334
Missid Pärnus 338
Raimond Valgre muinaslood 341
Kuurordi 100. aastapäev 342

Hungerburg - Narva-Jõesuu

Aedlinn Inglismaa eeskujul 345
1886. aasta tulekahju 351
Suplemine Hungerburgi rannas 352
Aleksander III ja Vladimiri kirik 354
Balti mere pärl 355
Uus kuursaal 359

Kaheksa teenija ja neljahobusetõllaga 361
Tšehhovlik vaikelu 366
Kuurordivalitsuse mured 371
Raske taastumine 374
Viru Välg ja teised 380
Eestima Riviera 382
Kuurordi teine õitseag 388
Suvituselu tuiksoon 396
Onu Paul 400
Polnud sind Narva-Jõesuus – polnud sind olemas 401
Eduard Vilde romanss 405
Hansenid suvitamas 407

Lõpetuseks 410

Kasutatud kirjandus 415

„Hoopis tüütum on üks teine jutt, milline levib suvekuudega nagu epideemia kohe: millal lähed suvitama, kas suvitamine juba läbi, kus puhkeaja veedad – selliseid küsimusi hakkab paari nädala pärast sadama nagu rahet kaela. See jutt on sihuke, mis teeb selle suvituse nagu natuke profaneerituks. Ka hulk muid raskusi on suvitajal sel juhul, kui ikka tõesti tuleb tahe suvitada kuski suvituskohas. Valik on raske. Kuidas sa saad jätta suvitamata Narva-Jõesuus, kui seal on 12 kilomeetrit liivaranda? Kui kõndida ühest otsast teise, siis tunned, et oled tõesti täis särtsu ja ultravioletseid kiiri. Raske on jätta külastamata ka Pärnut, kus suvitab nii palju tuttavaid elurõõmsaid inimesi, kus suvel sageli pooled inimesed on rootslased. Seal tabaks mitu kärbest ühe hoobiga: oled kindlasti uus, tunned aga samal ajal olevat end nagu välismaal ja mis kõige kummalisem – tekib tundmus, nagu elaksid veel vanal heal Rootsi ajal. Pärnut ei saa jätta! „Ei paremat pole kuski maal, kui suisel ajal Saaremaal,“ ütleb rahvalaul. Laevasõit, Kuressaare insulaarne vaikus ja soe vesi. Seal suvitavad ka tähtsad vaimutegelased – ei, neid peaks nägema. Haapsalu vanim tervismuda-asutis, Noarootsi ja tema omapärasus, Valge Daam lossikiriku aknal, Paralepa-Holmipealsed. Mis peab tegema vaene suvitaja, kes peab valima kümne või enamagi suvituskoha vahel? Kõik need on vitamiinide ja ultravioletsete kiirte ning muude hüvede kuhjad, ent inimene ei tea, kuhu minna.“

(Postimees, 22. mai 1938)

Hakatusesks

Veeprotseduuridest ja mudaga arstimisest

Valgustusideede mõjul arenes meditsiin 18. sajandil tasemele, kus hakati rääkima värske õhu vajadusest ja mineraalvee kasulikkusest. Tervisest sai hüve, millest sõltus inimese edu ja õnn. Seda tuli hoida ja turgutada ning nii läks moodi ravivetel käimine. Mineraalveeallikates ravimist hakati nimetama balneoteraapiaks ja mineraalvee raviomaduste uurimist balneoloogiaks ehk kümblusteaduseks. Hiljem haaras see mõiste ka mudaga ravimist. Mineraalvett joodi kindlate ettekirjutuste järgi ja kirjutati välja kõikide tõbede leevendamiseks.

Samal ajal taasavastati ka vahepeal unustatud hügieeniprotseduur, mida oli harrastatud juba antiikajal – vannid. Külma ning kuuma veega ravimisest kirjutati mitu raamatut. Arstid leevendasid vee abil oma patsientide kaebusi reuma, artriidi, silmade valulikkuse, nahaärrituste ja paljude teiste haiguste puhul.

Tänapäeva mõistes euroopalike kümblusasutuste pioneeriks peetakse Karlsbadi Tšehhimaal, mis oli oma nime saanud Saksa-Rooma keisri Karl IV järgi, kes 1370. aastal sealsetes kuumaveeallikates suples.

18. sajandil sai tervisevetel käimine Euroopas suurmoeks. Üksteise järel said kuulsaks Baden-Baden, Ems, Vichy, Bath, Spa, Pyrmont. Tsaari-Venemaa vanimale mineraalvee-kuurordile Martsialnõje Vodõ Petrozavodski lähedal järgnesid Kislovodsk ja Pjatigorsk Kaukaasias. Enamik tervisevete keskustest asusid maalilise looduse keskel.

Spaa mõiste kujunemislugu on segane. On väidetud, et sõna „spaa“ tuleb ladinakeelsest fraasist *sanitas per aqua*, mis tähendab otsetõlkes „tervis läbi vee“. Samuti on arvatud, et sõna „spaa“ pärineb valloonikeelsest sõnast *espa*, mis tähendab allikat. Kuna üheks esimeseks spaalinnaks oli Belgias asuv linn Spa, siis arvatakse mõnikord, et sõna „spaa“ on sealt pärit.

Saksamaal kasutati mõistet *bad*, mis tähendab vanni, *baden* – ujuma või kümblema; aga ka *kurort*, mis tähendab ravikohta. Saksamaa kaudu levisid need mõisted Ida-Euroopasse ja nii hakati ka Tsaari-Venemaal ja Eestis suvitus- ja terviseparanduskohti kuurortideks kutsuma.

Veidi hiljem avastati, et lisaks mineraalveele on inimese tervisele kasulik ka merevesi. Uuriti hoolega merevee omadusi. Selle ajajärgu eriti silmapaistev praktik oli Briti arst Richard Russell, kes pani aluse „kollektiivsele rannaihalusele“, mis vallutas 19. sajandil kogu Euroopa, lisades raviprotseduuride hulka meresupluse. Ära ei põlanud ta isegi merevee joomise soovitus. Doktor Russell reklaamis Brightoni merevett, kuulutades, et see on parem sisemaa spaade ravivettest. Esimene mereäärne kuurort avati Inglismaa idakaldal väikeses Scarborough’ linnas Yorki lähedal juba 18. sajandi alguses. Raviviisi hakati nimetama talassoteraapiaks.

Brighton 19. saj alguses.
Frederick William Woledge'i
joonistus. Wikipedia.

Supleja organismile pidid avaldama mõju vee madal temperatuur, lainelöögid vastu keha, soolane mereõhk ja isegi „mingisugused meile tundmata imepisikesed osakesed, mis võivad tungida organismi läbi naha”.

Meresuplusest kujundati rangelt reglementeeritud tegevus. Hakati praktiseerima soojendatud soolase veega vanne, millele tarviduse korral lisati väärlit, männiekstrakti, süsihapet jm. Sellele lisandusid soojendatud mereveedušid, meremuda või vetikapastaga määrimised ja mereudu sissehingamine. Muda kasutati kas vannis või määriti kehale ja lasti päikese käes kuivada. Soojadele vannidele lisaks soovitati külmi suplusi. Suplejad pidid täpselt järgima arstide ettekirjutusi ja jälgima oma organismis toimuvaid muutusi, kuigi merevee karastav mõju kuumal suvepäeval ja sellele järgnenud sulnis rammestus ning suurenenud söögiisu tundusid kasu toovat ka ilma teaduslike tõestusteta. Sellegipoolest mõõdeti randades hoolega vee temperatuuri ja soolasisaldust.

Briti saartelt levis uudne meresupluse komme mandri-Euroopasse ja sealgi rajati mere äärde spaasid ja kuurorte, mis hakkasid võistlema traditsiooniliste sisemaiste tervisevetega. Esimese Saksa merekuurordi Doberani külje alla asutas 1793. aastal Mecklenburgi hertsog Friedrich Franz I. Kuurortide maine kujundamisel on kõikjal väga tähtsat osa etendanud kroonitud peade soosing. Olgu selleks siis Biarritz Baskimaal, Riviera Prantsusmaal, Brighton Inglismaal või Ostende Belgias. Supelsaksu meelitas ka mereäärsete puhkepaikade reeglitevabam seltsielu ja uued meelelahutusprogrammid, sportlikud mängud ja kasiinod. Viimaste all ei mõeldud muidugi hasartmängukohti, vaid n-ö klubisid.

Kollektiivne rannaihalus Läänemere ääres

Uuest moest ei jäänud puutumata ka Läänemere rand. Siinne kuurordielu hakkas ilmet võtma pea samaaegselt Saksamaaga. Uus elulaad ahvatles ka Balti aadlit, kes hakkas ehitama suvemõisaid ümber kohtadeks, kus lisaks kaunile ehitus- ja pargikunstile saaks nautida kümblusi ja mineraalvee kasulikke omadusi. Carlsbadi Viimsis võis sõita juba 1794. aastal. Mõned aastad hiljem avasid Tallinna ümbruses ukсед teisedki lõbustus-, kümblus- ja raviautused.

Viimsi loss. 1833. Koloreeritud akvatinta. Autor: Theodor Gehlhaar. TLM 228:5 G 285, Tallinna Linnamuuseum.

Väljasõidud-jalutuskäigud mere äärde, õhuvannid ja tervistavad suplused meres muutusid jõudeelu lahutamatuks osaks eriti pärast Napoleoni sõjakäigu lõppu. Vähetähtis polnud ka asjaolu, et „kaitsmaks oma alamaid halbade lääne poliitiliste mõjude eest“, keelas Vene isevalitseja neil 1820. aastatel Kesk-Euroopasse reisida. Edasi polnudki muud tarvis, kui siia jõuaks mõni keiserlik või suurvürstlik kuulsus ja Eesti esimene kuurort Reval võiski sündida.

Vanast hansalinnast võis ohtralt leida ka tol ajal romantismilaines moodi tulnud rüütliromantikast. Eestimaa oli eksootiline, Venemaa Euroopa, korralik ja heakorrastatud maa. Pole siis imestada, et esimese venekeelse „Reveli ja selle ümbruskonna reisijuhil“ väljaandja Nikolai Rozanov reklaamis linna sõnadega „Välismaa asemel tuleb käia Revelis – kehale annab see tervist, taskule kokkuhoidu“.

Samuti oli asjakohane looduse rõhutamise – romantik otsis ikka kohta, kust panoraami nautida. „Uus maastikuesteetika kätkes ideid selle kohta,

milline on eksootiline, huvitav, ilus vaade. Selle hierarhia tipus oli sageli mäelt või rannakaljult vaadeldav päikeseloojang. Niisugune vaatepilt rahuldab paljusid uusi emotsionaalseid igatsusi. Üksinda või vaikivate kaaslastega vaadet nautida oli omamoodi esteetiline jumalateenistus, kirkuse, pühaduse ja terviklikkuse kogemine. Rannamaastikud polnud sarnaselt mägedega mitte üksnes kõlbeliselt ülem, vaid ka tervislikum,“ on kirjutanud Jonas Frykman ja Orvar Löfgren raamatus „Kultuurne inimene“. Peterburi soode keskelt või Kesk-Venemaa lauskmaalt saabunud suvevõõras leidis Tallinnast eest piisavalt selliseid „vaatepunkte“, ronides Lasnamäe nõlvale, laugele Suhkrumäele või Toompea kivistele astangutele.

Merd oli meil muidugi mujalgi, kuid järgmiste kuurortide tekkimise tõukeks sai ravimuda leidmine. Eesti kuurortravi traditsiooni alguseks peetakse ravimuda kasutuselevõttu 1824. aastal, mil meremuda leiukohas Saaremaal Rootsikülas avati esimene väike ravisutus, kus protseduure tehti arsti kontrolli all. Samal ajal tegi sõjaväearst Hunnius Haapsalus invaliididekomando haigemajas samuti katsetusi ravimudaga ja 1825. aastal rajati mudaraviasutus ka seal.

Eesti merelahtede settemuda uurimises ja ravi väljatöötamises mängisid enam-vähem üheaegselt otsustavat osa arstid Johann Wilhelm Ludwig von Luce Saaremaal, Carl Abraham Hunnius Haapsalus ja Tartu Ülikooli keemiaprofessor David Hieronymus Grindel. 1850. aastatel hakati tegema muda ja merevee keemilisi, füüsikalisi ja mikrobioloogilisi analüüse. Selleks ajaks tegutsesid ravisutused juba ka Kuressaares ja Pärnus. Õige hoo said mudaravilad sisse sajandivahetuseks. 20. sajandi alguskümnenditel tegeldi ravimuda radioaktiivsuse uuringutega, kus kaasa löid ka mitmed Tartu Ülikooli professorid (Dehio, Rammul, Paldrok, Loeve jt).

Ravitsuskohtade järelevalve oli siseministri töövaldkond, kuid korraldajateks sanitaarkomisjonid, kuhu kuulusid omavalitsuse esindajad ja riigi poolt tasustatud ja määratud sanitaararstid. Nii näiteks hoiatati 1889. aastal ajalehes Tallinna Sõber: „Kellegile ei tohi ilma kreisiarsti lubata meremuda antud saada ja kõik teised arstid piavad oma haigete nimed, haigused ja haigusekäiku temale üles andma.“ Supelarst kontrollis, kas jälgiti sanitaarkorda, kas vanne tehti täpselt arsti ettekirjutuse järgi, kas peeti kinni valitsuse määratud hindadest. Peale ravivannide korraldasid arstid ka meresuplust ning päikese- ja õhuvanne. Mudaravivannide hooaeg algas meie kliimas tavaliselt 20. mail ja kestis septembri keskpaigani, meresuplused mõnevõrra hiljem ja lõppesid 15. augusti paiku.

Aja jooksul toimusid rannapuhkuse korralduses ja moes muutused: rannapuhkus ei tähendanud enam tingimata raviviisi, vaid pigem üldist tervislikku puhkust. Puhkus sümboliseeris tekkinud kodanluse jaoks kõike ehedat, sooja, tundelist ja maagilist, mis vastandus reeglite ja raamidega piiratud tööelule linnas. Nauditi noort männimetsa, lõputut tähistaevast, kahisevat kasesalu ja ülaseid metsalagendikul. Loodus hakkas kodanlikus kultuuris sageli samastuma just suvega ja suvi omakorda puhkusega.

Narva-Jõesuu kuurordi rajamine 19. sajandi viimasel kolmandikul vastas just nendele uutele ihalustele. Narva-Jõesuust ehk tolleaegse nimega Hungerburgist sai Eesti suurim ja kuulsaim kuurort pärast Revalit, mis just sel ajal hakkas vajuma vabrikute ja tehaste suitsu. Kehvasti läks ka Pärnul – vaevalt suvituslinna nimistusse võetud, valmis seal suur tselluloosivabrik, mis kogu ümbruse saastas.

Vene Keisririigi ametlikuks kuurordiks kuulutamise käis supellinnas tavaliselt kaasas kuurordikomisjoni loomine ja supelinspektori ametisse nimetamine. Ühtlasi hakati suvitajaid registreerima, mis võimaldas teha statistikat ja koguda makse. Puhkamine ei olnud tasuta – makse koguti nii sissesõitnutelt, majutajatelt kui ka ettevõtete omanikelt. Suvitusmaks polnud kehtestatud siiski kõigis kuurortides.

Narva-Jõesuu rand. 19. saj lõpp.
Foto. AM F 18830:109, Eesti
Ajaloomuuseum SA.

